

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

EUGENIJUS S V E T I K A S

DAUGIAKAROLIAI ANTSMILKINIAI: ETNINIS AR KONFESINIS POŽYMIŠ?

Straipsnio tikslas – panagrinėti vadinamųjų etninių indikatorių archeologijoje problemą. Tam tikslui pasirinktas vienas galvos papuošalų tipas – daugiakaroliai antsmilkiniai, kuriam skirta gana daug dėmesio Rusijos archeologijoje. Ypač istoriografijoje yra išsivertinęs V. Sedovo teiginys, jog šie papuošalai – pats patikimiausias vienos iš finougrų genčių – vodų – etninis indikatorius. Reikia neužmiršti, kad V. Sedovas – vienas iš Rusijos archeologijos autoritetų. Jis yra paskelbęs išpūdingai daug darbų, skirtų slavų, baltų ir finougrų genčių etninės istorijos klausimams. Taigi ar iš tiesų V. Sedovo sukurtas vodų etninis indikatorius yra patikimas?

Vidurio ir Rytų Europos antsmilkiniai

Įvairiausi antsmilkiniai¹ buvo nešiojami Bizantijoje ir Vakarų Europoje jau I tūkstantmetyje po Kristaus. Kartu su krikščionybės plitimu X a. pirmojoje pusėje naujo tipo antsmilkiniai pasirodė Vidurio ir Rytų Europoje. Skandinavijoje jų randama retai. Slavų kultūros tyrinėtojai antsmilkinių paplitimą susiejo su slavų gyvenama teritorija arba jų kultūrine įtaka kaimynams. Įvairiausių jų tipų ir variantų dažniausiai randama kapuose, bet pasitaiko ir lobiuose, taip pat piliakalnių ir gyvenviečių

¹ Anglų kalboje antsmilkiniai vadinami *hair-ring* (estas Heikis Valkas vartoja *temple ring* terminą), čekų – *záušnice*, lenkų – *kabłaczki skroniowe* arba *zausznice*, rusų – *височные кольца*, vokiečių – *Schläfenring*.

kultūriniuose sluoksniuose. Vidurio ir Rytų Europoje antsmilkinių nešiojimas datuojamas nuo X a. iki XIII a. pabaigos².

Lietuvoje kelių tipų žiedinių antsmilkinių rasta XIII–XIV a. Kriveikiškių (Kernavės) kapinyne. Čia taip pat rasti trikaroliai antsmilkiniai³. Antsmilkinis su S pavidalo galu rastas Imbarės (Kretingos r.) piliakalnio gyvenvietėje⁴. Galbūt dabartinės Lietuvos teritorijoje rasta ir daugiau įvairių tipų antsmilkinių, kurie buvo paplitę beveik visoje X–XIV a. Europoje ir pas artimiausius kaimynus, tačiau jie paprasčiausiai galėjo būti tyrinėtojų neidentifikuoti. Todėl negalima tvirtai pasakyti, kad antsmilkiniai iki XIII–XIV a. ir vėliau Lietuvoje nebuvo nešiojami. Viduramžių antsmilkiniai iki šiol nėra domėjęsis nė vienas Lietuvos archeologas, nors LDK teritorijoje jų randama⁵.

Antsmilkiniai buvo pakabinami ant juostų arba dirželių, o kai kuriais atvejais į juos įsmeigiami. Dažnai jie buvo tiesiog įpinami į plaukus, o kartais netgi įkabinami į ausies spenelį kaip auskarai⁶. M. Saburova, išanalizavusi lauko darbų stebėjimo

² Z. B u k o w s k i, *Puste kabłczki skroniowie typu pomorskiego*, Szczecin, 1960; J. E i s n e r, O vzniku slovanské esovitě záušnice, *Światowit*, Warszawa, 1962, t. XXIV, p. 395–403; M. K o s t e l n í k o v á, Pletaná záušnice z Nové Vsi u Židlochovic na Moravě, *Archeologické rozhledy*, 1957, r. IX, s. 3, p. 331–336; H. K ó č k a - K r e n z, Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu, Poznań, 1993, p. 42–60; A. K r a l o v á n s z k y, Beiträge zur Frage der Ausgestaltung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung des sog. Schläfenringes mit S-ende, *Studia Slavica*, Budapest, 1959, t. V, f. 3–4, p. 327–361; K. M u s i a n o w i c z, Kabłczki skroniowie. Próba typologii i chronologii, *Światowit*, Warszawa, 1949, t. XX, p. 115–232; J. S l á m a, K chronologické průkaznosti záušnice s několika násobnou esovitau smyčkou, *Archeologické rozhledy*, 1957, r. IX, z. 2, p. 250–268; Terminológia archeologickej hmotnej kultúry na Slovensku, *Nitra*, 1996, t. III, p. 11–15; Z. V á ň a, Mad'aři a Slované v světle archeologických nálezů X–XII století, *Slovenská archeológia*, Bratislava, 1954, r. II, p. 51–104; В. А. К о л ь ч а т о в, Височные кольца Водской земли, *Новое в археологии СССР и Финляндии*, Доклады Третьего советско-финляндского симпозиума по вопросам археологии 11–15 мая 1981 г., Ленинград, 1984, с. 167–176; В. П. Л е в а ш е в а, Височные кольца, *Очерки по истории русской деревни X–XIII вв.*, Москва, 1967, с. 7–54; Л. Н и д е р л е, *Быт и культура древних славян*, Прага, 1924, с. 230–238; Т. В. Р а в д и н а, Древнейшие семилопастные височные кольца, *Советская археология* (oliau – CA), 1975, № 3, с. 218–223; М. В. С е д о в а, *Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв.)*, Москва, 1981, с. 9–21.

³ G. V é l i u s, Kernavės-Kriveikiškių XIII–XIV a. kapinynas ir Rytų Lietuvos senkapiai, *Baltų archeologija*, 1997, Nr. 1(10), p. 33–34, pav. 11, 13.

⁴ V. D a u g u d i s, Imbarė ir Lietuvos miestų susidarymo pradžia, *Baltų archeologija*, 1994, Nr. 2, pav. 2:14.

⁵ A. K v i a t k o v s k a j a, Jotvingių kapinynai Baltarusijoje (XI a. pab. – XVII a.), Vilnius, 1998, p. 71–74; В. Т а у т а в и č и е н ě, *III–XVI a. sidabriniai ir sidabru puošti dirbiniai*, *Katalogas*, Vilnius, 1981; Ф. Д. Г у р е в и ч, Погребальные памятники жителей Новогрудка (конец X – 70-е годы XIII вв.), *Краткие сообщения* (oliau – KC), Москва, 1983, вып. 175, с. 48, pav. 1: 1–3; Ю. А. З а я ц, Курганный могильник Изяславля, *Древнерусское государство и славяне*, Минск, 1983, с. 36–40; Я. Г. З в е р у г о, *Верхнее Понеманье в IX–XIII вв.*, Минск, 1989; К. В. П а в л о в а, Об одном типе височных колец древнего Новогрудка, *Краткие сообщения института археологии* (oliau – КСИА), Москва, 1969, вып. 120, с. 120–121.

⁶ В. П. Л е в а ш е в а, Височные кольца, с. 7.

duomenis (kartu su antsmilkiniais išsilaikę plaukai, oda ir tekstilė), išskyrė tris antsmilkinių tvirtinimo ir nešiojimo būdus: 1) antsmilkiniai įpinami į plaukus (dažniausiai į kasas); 2) jie tvirtinami prie galvos dangos, bet ne įpinami į plaukus. Tokiu atveju antsmilkiniai randami ne ant smilkinio, bet ties ausies vieta; 3) kai kurie antsmilkiniai įveriami kaip auskarai į ausį. Pasak jos, pirmas būdas būdingas mergaitėms, antrasis – ištekejusioms moterims⁷. Trečiąjį antsmilkinių nešiojimo būdą tyrinėjo A. Agapovas ir T. Saračeva. Kartu su medikais kriminalistais jie ištyrė penkių odos fragmentų su įvertais antsmilkiniais pavyzdžius. Tyrimais nustatyta, jog visuose šiuose radiniuose oda laikyti fragmentai yra ausų kaušelių liekanos. Kartu įrodyta, kad į ausis buvo įveriami įvairių tipų antsmilkiniai. Iki šių tyrimų beveik visi tyrinėtojai laikėsi nuomonės, kad neįmanoma šitaip nešioti antsmilkinių dėl jų galų užbaigimo, formos ir svorio. Taigi šis atradimas iš esmės pakeitė požiūrį į antsmilkinių ir auskarų nešioseną. Paaiškėjo, kad tokius papuošalus galima diferencijuoti tik pagal jų radimo aplinkybes, bet ne pagal galų užbaigimą, formą ir dydį, nes tiek antsmilkiniai, tiek auskarai galėjo būti pritvirtinti prie galvos dangos ar įverti į ausį⁸.

Slavų kultūros tyrinėtojai antsmilkinius laiko būdingiausiu slavų moterų papuošalu. Kai kurie tyrinėtojai drąsiai ir „įtikinamai“ teigė, kad visi antsmilkinių tipai yra patikimi etniniai indikatoriai nustatant slavų gentis⁹. Atrodo, būtent tokie teiginiai ir atbaidė baltų kultūros tyrinėtojus nuo antsmilkinių tyrinėjimų.

⁷ М. А. С а б у р о в а, Женский головной убор у славян (по материалам Вологодской экспедиции), *СА*, 1974, № 2, с. 85–97; М. А. С а б у р о в а, О женских головных уборах с жесткой основой в памятниках домонгольской Руси, *КС*, Москва, 1975, вып. 144, с. 18–22.

⁸ А. С. А г а п о в, Т. Г. С а р а ч е в а, О способах ношения височных колец, *СА*, 1997, № 1, с. 99–108. Anot V. Šukevičiaus, dideli ir kartu sunkūs antsmilkiniai buvo nešiojami prisiūti prie nuomoto iš abiejų galvos pusių: W. S z u k i e w i c z, Cmentarzysko szkieletove w Łankiszkach pod Naczą w pow. Lidzkim, gub. Wileńskieje, *Przegląd archeologiczny*, Poznań, 1921, rok II–III, zeszyt 1–2, p. 55. Pasak L. Niderlės, antsmilkinius galėjo nešioti kaip auskarus, ir atvirksčiai. Niderlė pateikė pavyzdžių, kai kapuose buvo rasta iki 8–10 antsmilkinių (Л. Н и д е р л е, *Быт и культура ...*, с. 232, 234), bei paskelbė kaukolės su antsmilkiniais nuotrauką (Kalduso vietovė netoli Chelmo), kurioje gerai matyti antsmilkinių vieta: Л. Н и д е р л е, *Славянские древности*, Москва, 1956, pav. 30. Neretai randama po tris, penkis ir septynis antsmilkinius, pritvirtintus prie odos juostos: К. М у с и а н о в и ч з, Kabłaczki skroniowie ..., p. 117–118. Apie antsmilkinių tvirtinimą ir nešiojimą dar žr.: Z. В u k o w s k i, *Puste kabłaczki skroniowie ...*, p. 71–73, lent. XIV.

⁹ К. М у с и а н о в и ч з, Kabłaczki skroniowie ..., p. 115; Л. Н и д е р л е, *Быт и культура ...*, с. 231; В. П. Л е в а ш е в а, *Височные кольца*, с. 7, 39; М. В. С е д о в а, *Ювелирные изделия ...*, с. 9. Sovietinėje rusų istoriografijoje atskiri dirbiniai dažnai sutapatinami su kuria nors rytų slavų gentimi. Taip yra ir su antsmilkiniais. Pvz., vienas antsmilkinių tipas sutapatinamas su kuria nors gentimi, vėliau į diskusiją įsitraukia oponentai ir bando tuos pačius antsmilkinius sieti su kita gentimi. Tada prelegentas ieško naujų argumentų oponento teiginiams atmesti. Tokios pseudomokslinės diskusijos pavyzdys – bandymas nustatyti vadinamųjų radimičių ir viatičių antsmilkinių genetinius ryšius: Н. Г. Н е д о ш и в и н а, К вопросу о генетической связи радимичских и вятичских височных колец, *История и культура Евразии по археологическим данным*, Москва, 1980, с. 107–111. Paminėtinas ir paskutinis V. Sedovo darbas, skirtas galindams, kuriame vadinamoji etnokultūrinės situacijos argumentacija grindžiama taip pat antsmilkinių paplitimu tarp atskirų slavų genčių: В. В. С е д о в, *Голядь, Ис бaltų kultūros istorijos, Skiriama Adolfo Tautavičiaus 75-mečiui*, Vilnius, 2000, p. 75–84 (žr. pav. 3).

Daugiakaroliai antsmilkiniai

Daugiausia daugiakarolių antsmilkinių¹⁰ rasta Novgorodo žemės Vodos pietinoje. Čia XIX a. buvo iškasta daugiau kaip penki tūkstančiai pilkapių, kuriuose rasta daugiau kaip šimtas tokių papuošalų iš daugiau kaip septynių dešimčių kapų¹¹. Rusų literatūroje daugiakaroliai antsmilkiniai tapo ypatingu archeologijos šaltiniu, kai V. Sedovas juos paskelbė pačiu patikimiausiu vodų (suomių gentis, gyvenusi į pietus nuo Suomių įlankos) etniniu indikatoriumi. Anot jo, šių papuošalų paplitimo arealas – Novgorodo žemės šiaurės vakarų pakraštys, o kitur tarytum nerasta nė vieno tokio tipo antsmilkinio. Tiesa, V. Sedovas paminėjo daugiakarolius antsmilkinius, rastus rytinės Estijos dalies pakrastyje, Šiaurės ir Vakarų Pričudėje bei Novgorode. Bet iš to jis tepadarė išvadą, kad pavieniai daugiakarolių antsmilkinių radiniai kitose vietose – ne Novgorodo žemėje – liudija apie vodų persikėlėlius, o jų radiniai pačiame

¹⁰ XIX a. pabaigoje A. Spicynas juos vadino auskarais: А. А. Спицын, Курганы С.-Петербургской губернии в раскопках Л. К. Ивановского, *Материалы по археологии России*, С.-Петербург, 1896, № 20, с. 41–42. L. Niderle, sekdamas A. Spicynu, tokius dirbinius taip pat laikė auskarais, be to, jis neskyrė trikarolių antsmilkinių nuo daugiakarolių: Л. Нидерле, *Быт и культура...*, с. 242. V. Sedovas tokius dirbinius apibūdino kaip daugiakarolius antsmilkinius – *многочисленные височные кольца*: В. В. Седов, Этнический состав населения северо-западных земель Великого Новгорода, *СА*, 1953, т. XVIII, с. 193–194. V. Sedovu sekė M. Sedova ir V. Kolčiatovas. V. Levaševos antsmilkinių studijoje daugiakaroliai antsmilkiniai aptariami bendroje karolinių antsmilkinių grupėje, kurioje išskirti vienakaroliai, dvikaroliai, trikaroliai, keturkaroliai, penkiakaroliai ir daugiakaroliai antsmilkiniai. Patys karoliai išskirti į 10 tipų. Levaševa detaliai aptarė karolių tipus, o antsmilkinių tipams su tam tikru skaičiumi karolių dėmesio neskyrė. Pasak jos, daugiakaroliams antsmilkiniams buvo naudojami 1-ojo tipo lygūs karoliai: В. П. Леваева, Височные кольца, с. 18–23. Lietuvos archeologijos istoriografijoje daugiakarolių antsmilkinių terminas pradėtas vartoti neseniai: E. Svetikas, XIV–XVII a. Alytaus kapinynas, *Antsmilkiniai ir auskarai: Katalogas*, Alytus, 1988, 1 šaš., p. 4–6. Iki tol jie buvo sąlyginai vadinami auskarais. Vieni juos vadino „auskarais iš žalvarinės vielos didesnio skersmens žiedo su užvertais skardiniais rutulio formos karoliukais“ (V. Urbanaavičius, *Rumšiškenai XIV–XVI amžiais*, Vilnius, 1970, p. 16), o kiti – žiedo formos auskarais-antsmilkiniais (O. Kunčienė, XIII–XV amžių Rytų Lietuvos moterų galvos papuošalai, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, 1974, t. 3(48), p. 71). Lietuvos archeologai, ieškodami daugiakarolių antsmilkinių analogijų, prie jų priskirdavo ir trikarolius.

Taigi daugiakaroliai antsmilkiniai – tai dirbiniai, pagaminti iš apvalios vielos, kuri sulenкта 4–5 cm skersmens žiedu. $\frac{3}{4}$ šio žiedo dengia užmaiti 0,8–1 cm skersmens dvipusiai suploto rutulio formos karoliai. Kad suverti karoliai neslankiotų, prie kraštinių karolių būdavo užspaudžiami maži vieliniai žiedeliai. Dažniausiai vienas žiedo galas būna sulenktas kilpele, o kitas suplotas, su mažyte skylute. Antsmilkiniai su trimis karoliais prie šio tipo nepriskiriami. Taip pat prie daugiakarolių tipo nepriskiriami antsmilkiniai su 4–5 karoliais, kurie vienas nuo kito atskirti vielytės apvija. Daugiakaroliai antsmilkiniai gaminti iš vario, kuris kartais būna padengtas baltu metalu.

¹¹ 1953 m. V. Sedovas kartografavo 37 (В. В. Седов, Этнический состав..., с. 195, žemėl. 1), o 1987 m. – 32 (!) daugiakarolių antsmilkinių radimo vietas Novgorodo žemės šiaurės vakarų pakrastyje, ir, pasak jo, bendras tokių papuošalų skaičius per 200 iš daugiau kaip 140 kapų (В. В. Седов, *Водь, Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья*, Москва, 1987, с. 34–42, žemėl. 4: g). Tuo tarpu V. Kolčiatovas nurodė tik 108 daugiakarolius antsmilkinius iš 75 kapų: В. А. Колчатова, Височные кольца Водской земли..., с. 167–176.

Novgorode leido daryti prielaidą apie vodų gyvenimą šiame mieste. Pasak V. Sedovo, tokie antsmilkiniai atsirado XII a., paplito XIII a. ir nešioti visą XIV a.¹²

Reikia pasakyti, kad V. Sedovo vodų etninės istorijos darbuose matyti ir tai, kad jis akivaizdžiai ignoravo daugiakarolių antsmilkinių radinius iš LDK¹³.

V. Sedovo teiginiai susilaukė rezervuotos kritikos. G. Grozdilovas pareiškė abejonę dėl daugiakarolių antsmilkinių priklausomybės vodams. Jo nuomone, analogiškų dirbinių, nors ir nedaug, rasta keliose Pskovo žemės pietinių rajonų vietovėse. Jų galėję būti daugiau, jeigu tose vietose būtų buvę tyrinėta daugiau paminklų. G. Grozdilovas daugiakarolių antsmilkinius priskyrė prie slavų papuošalų¹⁴. Be to, V. Sedovo sudarytas daugiakarolių antsmilkinių paplitimo vaizdas pasikeitė tada, kai juos kartografavo V. Kolčiatovas, papildęs žinomus jų radinius Ižoro plynaukštėje (Novgorodo žemės Vodos piatina) naujais duomenimis. Pasirodė, kad kapinynai, kuriuose rasta tokių antsmilkinių, nesudaro kokių nors grupių, o yra tolygiai paplitę visoje plynaukštės teritorijoje. Pasak Kolčiatovo, antsmilkinių, rastų Ižoro plynaukštėje, tipų ir variantų įvairovė visų pirma atspindi moterų galvos dangos chronologinius pokyčius ir nesudaro prielaidų daryti etnines išvadas¹⁵.

Pačiame Novgorodo mieste rasta 17 daugiakarolių antsmilkinių. Vienur jie rasti XIII a. pab. – XV a. pradžios¹⁶, kitur – XIV a. vidurio – XV a. II ketvirčio sluoksniuose¹⁷. Pasak M. Sedovos, sekusios V. Sedovu, šių dirbinių gamyba rodo, kad tarp miesto gyventojų galėjo būti vodų amatininkų¹⁸. J. Lesmano nuomone, daugiakarolių antsmilkinių Šiaurės Vakarų krašte nė karto nerasta iki 1268 m. datuojamuose kompleksuose.

¹² В. В. С е д о в, Этнический состав ..., с. 193–195, nuoroda p. 212–213, pav. 2: II 1–3; В. В. С е д о в, Водь, с. 34–42.

¹³ V. Sedovas, apibendrinamas kelių dešimtmečių naujausių kasinėjimų duomenis, teigė, jog jie nesuteikė jokio pagrindo peržiūrėti ar pakoreguoti ankstesnes išvadas. Anot jo, ir toliau patikimiausiu vodų etniniu indikatoriumi lieka daugiakaroliai antsmilkiniai: В. В. С е д о в, Водь, с. 37. Sedovo „pastovumas“ atsiskleidžia perskaičius bibliografiją leidinio „Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья“, Москва, 1987, kurio atsakingu redaktoriumi ir vienu iš pagrindinių autorių jis buvo. Pavyzdžiui, joje surašyta 15 O. Kuncienės darbų, bet nėra nė vieno, kuriame būtų paskelbti daugiakaroliai antsmilkiniai. Taip pat į bibliografiją įtraukti 7 V. Šukevičiaus darbai, bet nėra tų, kuriuose paskelbti daugiakaroliai antsmilkiniai. Tai, kad V. Sedovas apie Lietuvoje rastus daugiakarolių antsmilkinius žinojo iš rusų literatūros, matyti iš to, kaip jis atsikirto V. Kolčiatovui, paneigusiam daugelį savo kolegų teiginių. Tiesa, pats V. Kolčiatovas neįvardijamas, nepaminėtas net jo straipsnis, nes būtent jis nurodė tokių dirbinių radinius iš Lietuvos: В. А. К о л ь ч а т о в, Височные кольца Водской земли..., с. 170, 9 nuoroda – О. К у н ц и е н ь, Sarių senkapis, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1979, t. 1, p. 76–100.

¹⁴ Г. П. Г р о з д и л о в, Археологические памятники Старого Изборска, *Археологический сборник Государственного Эрмитажа*, Ленинград-Москва, 1965, вып. 7, с. 86, 25 nuoroda, pav. 19.

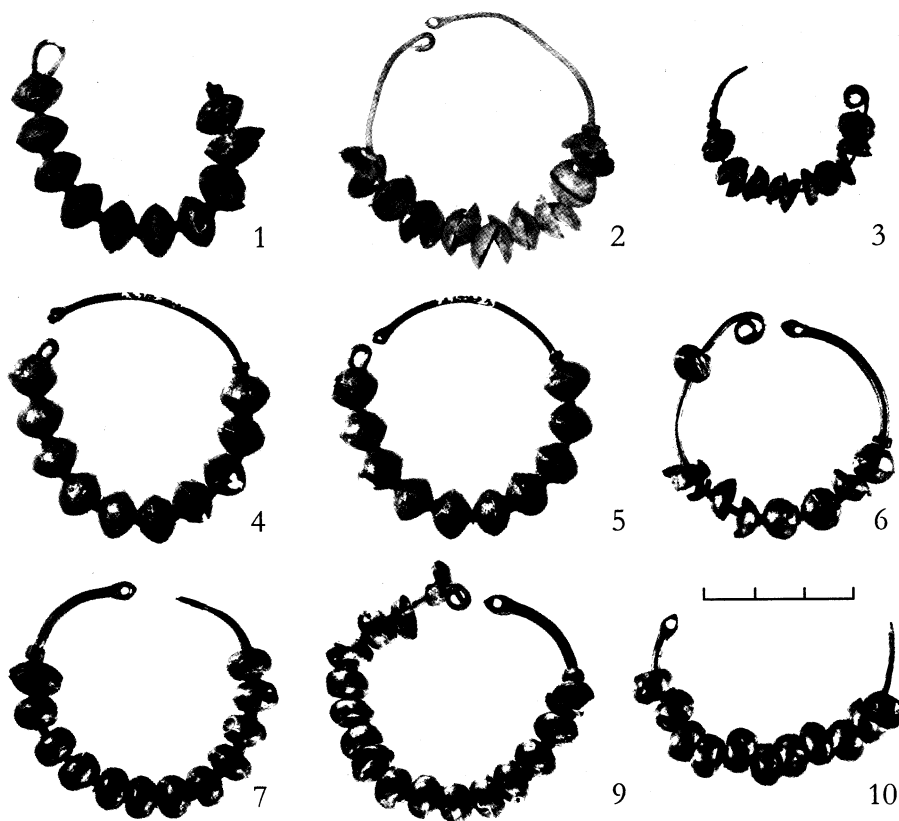
¹⁵ В. А. К о л ь ч а т о в, Височные кольца Водской земли ..., с. 170–172, pav. 1.

¹⁶ М. В. С е д о в а, Ювелирные изделия ..., с. 14, 2: 10–11 pav.

¹⁷ П. Г. Г а й д у к о в, *Славенский конец средневекового Новгорода. Нутный раскоп*, Москва, 1992, с. 95–96, pav. 67: 2–3.

¹⁸ М. В. С е д о в а, Ювелирные изделия ..., с. 14.

Remiantis Novgorodo kultūrinių sluoksnių stratigrafijos chronologija teigiama, jog tokie antsmilkiniai pasirodė 1281 m. ir buvo nešiojami iki XV a. I trečdalis. J. Lesmanas atmetė ir daugiakarolių antsmilkinių naudojimą etninei diagnostikai, be to, išvardijo kitus šių dirbinių paplitimo regionus – Rytų Estiją, Latviją, Pskovo žemę, Panemunę, Pamaskvę ir kai kuriuos kitus rajonus (Lietuva neminama)¹⁹.

1 pav. Daugiakaroliai antsmilkiniai iš dabartinės Lietuvos kapinytų: 1) Alytus, kapas 58; 2) Alytus, kapas 233; 3) Alovė, atsitiktinis radinys(?); 4–5) Gėluva, atsitiktiniai radiniai; 6) Sariai, kapas 3; 7–8) Sariai, kapas 25; 9) Sariai, kapas 31. Nuotraukos R. Mičiūno.

¹⁹ Ю. М. Л е с м а н, Хронология ювелирных изделий Новгорода (X–XIV вв.), *Материалы по археологии Новгорода*, 1988, Москва, 1990, с. 70; Ю. М. Л е с м а н, Многобусинные височные кольца, *Новгород и Новгородская земля, История и археология (Тезисы научной конференции)*, Новгород, 1990, вып. 3, с. 99–101.

Mūsų žiniomis, bent po vieną daugiakarolių antsmilkinį rasta Vokiečių ordino (Prūsija)²⁰ bei Livonijos (dab. Latvija) teritorijoje²¹. Estijos viduramžių kapuose daugiakarolių antsmilkinių randama tikrai vadinamųjų „novgorodiečių“ kapinyuose. Čia jų rasta 34 egzemplioriai iš 4 kapynų. Spėjama, kad jie kilę iš Šiaurės vakarų Rusios kultūrinio konteksto. Datuojami XIV a. pabaiga – XV a. I puse²².

Dabartinėje Lietuvos teritorijoje daugiakarolių antsmilkinių rasta 13 vietovių²³. 8 antsmilkiniai iš suardytų kapų atsitiktinai rasti 5 vietovėse²⁴. 22 daugiakaroliai antsmilkiniai (1 pav.) rasti 13 kapų iš 9 kapynų²⁵. Tokių antsmilkinių buvo rasta ne tik

²⁰ XIII a. pabaigos – XV a. I pusės Žemutinės lygumos (Równina Dolna, Kętrzyno pavietas, dab. Lenkija) kapinyne kape 5: R. O d o j, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w miejscowości Równina Dolna, pow. Kętrzyn, Wiadomości archeologiczne*, Warszawa, 1956, t. XXIII, z. II, p. 184, 195, pav. 4: b.

²¹ Latvijoje, Sabilės senovės gyvenvietėje (Talsu r.), 1978 m. aptiktas daugiakarolio antsmilkinio fragmentas: Ē. M u g u r ē v i č s, *Sabiles ekspedīcijas darbs 1978. gadā, Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1978. gada pētījumu rezultātiem*, Rīga, 1979, p. 55, pav. 10: 21.

²² Daugiakaroliai antsmilkiniai iš Estijos viduramžių kapynų: Kusma ir Mākša (H. M o o r a, *Wotische Altertümer aus Estland, Eurasia septentrionalis antiqua*, Helsinki, 1929, t. IV, p. 278, pav. 2: 1), Makita (X. B a л k, *Новые открытия на могильнике Макита, Известия Академии Наук Эстонской ССР. Общественные науки*, 1988, т. 37, с. 364–369), Vālgī (H. V a l k, *Rural cemeteries of Southern Estonia 1225–1800 AD.*, Tartu, 1999, p. 53, lent. XVII: 8–12).

²³ O. Kuncienė pirmoji suregistravo daugiakarolių antsmilkinių radinius Lietuvoje. Jos duomenimis, jie buvo rasti 6 vietovėse: O. K u n c i e n ė, XIII–XV amžių Rytų Lietuvos ..., p. 72, 22 nuoroda. 1988 m. buvo žinomos 8 jų radimo vietos: E. S v e t i k a s, XIV–XVII a. Alytaus kapinynas ..., p. 4–6.

²⁴ 1) 1888 m. E. Volteris rado tris(?) daugiakarolių antsmilkinius, tyrinėdamas Alovės (Alytaus r.) kapyną. Dirbiniai praradę metrikas. Atrodo, kad visi jie buvo rasti kapuose. Saugojami LNM (AR 138: 138–140). 2) Du antsmilkiniai iš suardyto kapo rasti Gėluvoje (Raseinių r.). Abiejuose ant lankelio sunereta po 10 karolių. Saugojami VDKM (Inv. Nr. 2347: 28–29). 3) Daugiakarolis antsmilkinis iš Kurklintiškių (Ukmergės r.) kapinyne saugojamas LNM (AR 92: 114). 4) Senojoje Pašaminėje (Švenčionių r.) atsitiktinai rastas daugiakarolis antsmilkinis, sukabintas su auskaru kilpiniu galu ir įkabintu pakabučiu. Saugojamas LNM (AR 446: 3). 5) 1998 m. Kriveikiškio-Kernavės (Širvintų r.) kapinyne atsitiktinai rastas žalvarinis daugiakarolis antsmilkinis (G. V ė l i u s, Kernavės-Kriveikiškių kapinynas. 1998 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 1999, *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas* (toliau – LIIR), f. 1, b. 3154, RS Nr. 456).

²⁵ 1) Alytaus kapinyne 20–25 metų amžiaus moters kapo 58 vienas antsmilkinis, pagamintas iš 0,12 cm storio vielos, sulenktos 4,7 cm skersmens žiedu, ant kurio užmauta 10 skardinių dvipusių suploto rutulio formos 1 cm skersmens karolių. Vienas žiedo galas užbaigtas 0,6 cm skersmens kilpele, o kitame užspaustas žiedelis (galas nulūžęs). Šis antsmilkinis pagamintas iš vario. Kito, taip pat varinio, antsmilkinio žiedas sutrupėjęs į keturias dalis su išlikusiu 9 karolių fragmentais. Vienas galas užbaigtas kilpele, kitas suplotas, su trimis aiškiais kampais (E. S v e t i k a s, XIV–XVII a. Alytaus kapinynas ..., p. 5, pav. 1). 6–18 metų amžiaus mergaitės kape 233 antsmilkiniai padengti baltu metalu. Vieno antsmilkinio žiedo skersmuo 4,1 cm, o ant jo suvertų 9 skardinių dvipusių suploto rutulio formos karolių skersmuo 0,95 cm. Prie kraštinio karolio užspaustas plokščias žiedelis. Vienas žiedo galas užbaigtas kilpele, o kitas suplotas, su skylute. Antrojo antsmilkinio, gulėjusio po kaukole, kairėje jos pusėje, išlikę tik fragmentai (E. S v e t i k a s, XIV–XVII a. Alytaus kapinynas ..., p. 6, pav. 2–3). 2) Karmėlavos (Kauno r.) kapinyne 5–7 metų amžiaus vaiko kape 138 rastas sidabrinis daugiakarolis antsmilkinis su išlikusiais 5 paauskuotais karoliukais (K. R i c k e v i č i ū t ė, Karmėlavos kapinyne, Kauno r., 1998 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Kaunas, 1998, LIIR, f. 1, b. 3082). 3) Kernavės (Širvintų r.) bažnyčios šventoriaus 30–40 metų amžiaus

moterų, bet ir keliuose 5–7 ir 11 metų amžiaus vaikų kapuose. Kapų inventorių duomenys rodo²⁶, kad dirbinių chronologija ne vėlyvesnė kaip XV a. I ketvirtis, o dalies ankstyvesnė nei XIV a. pabaiga. Pavyzdžiui, Rumšiškių kape Nr. 146 kartu su daugiakaroliais antsmilkiniais rastas II tipo LDK pinigėlis, kuris datuojamas XV a. I ketvirčiu. Vadinasi, daugiakaroliai antsmilkiniai buvo nešiojami prieš pat 1387 m. Lietuvos krikštą ir pirmaisiais christianizacijos dešimtmečiais.

Daugiakarolių antsmilkinių randama įvairiose LDK žemėse. Juodojoje Rusijoje jų rasta bent 7 kapuose iš 3 kapinynų ir 1 pilkapyno²⁷. Nepagrįstas jų datavimas XII a.

moters kape 111 rasti du sidabriniai daugiakaroliai antsmilkiniai su 9 karoliais (A. J a n k a u s k a s, Senųjų Kernavės bažnyčių vietų archeologinių tyrinėjimų 1990 metais ataskaita, Kernavė, 1991, *LIIR*, f. 1, b. 1804a.). 4) Kriveikiškio-Kernavės (Širvintų r.) kapinyno 11 metų vaiko kape 124 rastas sidabrinis daugiakarolis antsmilkininis su išlikusiais 5 karoliais (G. V è l i u s, Kernavės-Kriveikiškių kapinynas. 1996 metų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 1997, *LIIR*, f. 1, b. 2648). 5) Masteikių (Kauno r.) kapinyno kape 44 rasti du daugiakaroliai antsmilkiniai (A. V a r n a s, Masteikių kapinyno 1994 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1996, *LIIR*, f. 1, b. 2646). 6) Pastrėvio (Trakų r.) kapinyno kape 3 rasti dviejų antsmilkininių fragmentai (A. T a u t a v i č i u s, Pastrėvis, Vilnius, 1951, *LIIR*, f. 1, b. 14). 7) Rumšiškių (Kaišiadorių r.) kapinyno kape 146 rasti 2 daugiakaroliai antsmilkiniai. Vieno antsmilkinio galai surišti vielytė. Ant vieno antsmilkinio suverti 5 karoliai, ant kito – 8 karoliai (M. M i c h e l b e r t a s, Rumšiškių kapinyno, Kaišiadorių r., 1963 m. tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 1963, *LIIR*, f. 1, b. 354; V. U r b a n a v i č i u s, Rumšiškėnai XIV–XVI amžiais ..., p. 16, pav. 12: 5). 8) Sarių (Švenčionių r.) kapinyne po 2 daugiakarolius antsmilkininius rasta 4 kapuose: kape 3 (O. K u n c i e n ė, Sarių senkapis ..., p. 92; B. T a u t a v i č i e n ė, III–XVI a. sidabriniai ..., Nr. 259–260); kape 4 (O. K u n c i e n ė, Sarių senkapis ..., p. 92, pav. 22: 10–11); kape 25 (O. K u n c i e n ė, XIII–XV amžių Rytų Lietuvos ..., p. 69, pav. 3; O. K u n c i e n ė, Sarių senkapis ..., p. 92, pav. 21: 1–3; B. T a u t a v i č i e n ė, III–XVI a. sidabriniai ..., Nr. 261–262 (133); kape 31 (O. K u n c i e n ė, Sarių senkapis ..., p. 92; B. T a u t a v i č i e n ė, III–XVI a. sidabriniai ..., Nr. 263–264). 9) Vilniuje (Latako g.) stačiatikių Šv. Mikalojaus cerkvės šventoriaus kape 6 rasti 2 daugiakarolių antsmilkininių fragmentai (G. G e n d r ė n a s, Vilnius, 1981 m. 160 vietų Dailės instituto bendrabutis Latako g-vėje. Archeologiniai tyrimai. Ataskaita, Vilnius, 1982, *LIIR*, f. 1, b. 1606b).

²⁶ Daugiakarolių antsmilkininių klasteris: 1 II tipo LDK pinigėlis; apgalviai su plokštelėmis (3 kapuose); klostuko formos auskaras; ažūrinė segė su rato simboliu; žiedinė segė su keturiomis ataugėlėmis; kaklo ir krūtinės aparvas iš žvangučių bei karolių (6 k.); juostinė apyrankė siaurėjančiais ir tūtele susuktai galais; pinti arba pynimą imituojantys žiedai (3 k.); skardiniai žiedai alfa galais (4 k.); juostiniai žiedai su dviem išilginiais lygiagrečiais grioveliais lankelyje (2 k.); individualūs žiedai (2 k.); puodai (5 k.); įtvėriamieji peiliai (5 k.); peiliai medinėmis kriaunomis (2 k.); peilių fragmentai (2 k.); odinio kapšelio fragmentas; dirželio, puošto žalvariniais apkaliukais, fragmentai; geležinė pusapskritimo, arba D raidės, formos, sagtis ar grandis. Be to, Senojoje Pašaminėje daugiakarolis antsmilkininis rastas sukabintas su auskaru kilpiniu galu ir įkabintu pakabučiu.

²⁷ Daugiakaroliai antsmilkiniai rasti LDK Juodosios Rusijos žemėse: 1) Kameno (Камено) pilkapuose – vienas (Я. Г. З в е р у г о, Верхнее Понеманье в IX–XIII вв., с. 40, 108, pav. 61: 13). 2) Lankiškių kapinyno kape 30 – du (W. S z u k i e w i c z, Smentarzysko szkieleto w Łankiszkach ..., p. 55, pav. 1). 3) Opanovcų kapinyno kape 9 – du (A. K v i a t k o v s k a j a, Jotvingių kapinynai Baltarusijoje ..., p. 260; B. T a u t a v i č i e n ė, III–XVI a. sidabriniai ..., Nr. 382–383(169)). 4) Venzovščinos (Borok) kapinyno kape 3 (perkasa 4) – vienas, kapuose 17 (perk. 6), 1 (perk. 7), 5 (perk. 9) – po du (A. K v i a t k o v s k a j a, Jotvingių kapinynai Baltarusijoje ..., p. 267–268, pav. 11: 7–9, 12: 1–2, 24 nuotrauka).

A. Kviatkovskaja prie daugiakarolių priskyrė ir Kuklių kapinyno kape 1 (perkasa 5) rastą antsmilkininį su keturiais karoliais, kuriuos lankelyje vieną nuo kito skiria vielytės apvija, skirta išlaikyti karolį

pabaiga – XIII a. pradžia, nes kartu su daugiakaroliais antsmilkiniais nerasta to laikotarpio dirbinių, o negausiuose kapų inventoriuose su daugiakaroliais antsmilkiniais rasta tokių pat dirbinių, kaip ir kapuose iš Lietuvos kapinynų²⁸. Keli tokie antsmilkiniai rasti Palenkėje²⁹ ir kiek daugiau Podolėje³⁰. Beveik visi šie radiniai atsitiktiniai, todėl nėra patikimų duomenų jų chronologijai nustatyti. Dėl to vienur spėjama, kad jie iš X–XI a., kitur – net iš XVI–XVII a.³¹

Simbolio reikšmė daugiakaroliuose antsmilkiniuose

VIII a. pabaigoje – IX a. Didžiojoje Moravijoje prasidėjo christianizacijos procesas. Jos teritorijoje pasirodę pirmieji auskarų ir antsmilkinių tipai buvo su vynuogių kekės pakabučiais. Tokių papuošalų, kaip ir kitų juvelyrinių dirbinių, aptinkama bažnytiniuose centruose; jų kilmė siejama su Bizantijos įtaka³². Lenkijos teritorijoje auskarai ar antsmilkiniai su vynuogių kekės pakabučiais, kurie buvo nešiojami nuo IX a. II pusės iki XI a. I pusės, taip pat atsirado kartu su christianizacija³³. Vadinamųjų vynuoginių auskarų ir auskarų su vynuogių kekės pakabučiais rasta daugelyje IX–XI a. paminklų Vakarų Ukrainoje, Podolėje, Voluinėje, Vengrijoje³⁴. XIV–XV a. vadinamų

pastovioje vietoje (A. K v i a t k o v s k a j a, Jotvingių kapinynai Baltarusijoje ..., p. 71–72, pav. 11: 6). Tokio tipo antsmilkiniai nepriklauso daugiakarolių antsmilkinių tipui. Be to, ji nurodė dar kelias daugiakarolių antsmilkinių radimo vietas (Polockas, Grenskas), kurių negalėjome patikrinti, nes nurodytos literatūros Lietuvos mokslinėse bibliotekose nėra.

²⁸ A. K v i a t k o v s k a j a, Jotvingių kapinynai Baltarusijoje ..., p. 267–268. Daugiakarolių antsmilkinių klasteris, 3 kapų duomenimis, iš LDK Juodosios Rusios žemių: apgalvis su apkaliukais; žiedai (3 k.); peiliai (2 k.). Dviejuose kapuose šie antsmilkiniai buvo vienintelės kapo įkapės, o apie kitų dviejų kapų inventorių duomenų nėra.

²⁹ Daugiakaroliai antsmilkiniai rasti LDK Palenkėje: 1) Niewiarovo-Sochy (Niewiarowo-Sochy) – vienas (K. M u s i a n o w i c z, Przyczynki do osadnictwa mazowieckiego na Podlasiu w XII–XIII wieku, *Światowit*, Warszawa, 1955, t. XXI, p. 249, tab. I: 4; Ф. Д. Г у р е в и ч, Каменные могилы Подляшья и Древний Дрогичин, *Краткие сообщения*, Москва, 1980, вып. 160, с. 51, pav. 2: 27). 2) Drohičine – vienas (Ф. Д. Г у р е в и ч, Каменные могилы ..., с. 50, pav. 2: 8).

³⁰ Daugiakaroliai antsmilkiniai, rasti LDK Podolėje: 1) Džurkove (Džurkowie) – du (T. S u l i m i r s k i, Z zagadnień archeologii historycznej na Podolu, *Wiadomości archeologiczne*, Warszawa, 1936, t. XIV, p. 80–81, pav. 11). 2) Kalinowščiznoje (Kalinowszczyzna) – vienas (T. S u l i m i r s k i, Z zagadnień archeologii ..., p. 81–82, pav. 12). 3) Lucko apylinkėse – du (L. R a u h u t, Wczesnośredniowieczne materiały z terenów Ukrainy w Państwowym muzeum archeologicznym w Warszawie, *Materiały wczesnośredniowieczne*, Warszawa, 1960, t. V, p. 244, lent. X: 12–14). 4) Šmankovcuose (Szmańkowce) – trys (T. S u l i m i r s k i, Z zagadnień archeologii ..., p. 83–84, pav. 13). 5) Voiskaja (Войская) pilkapyje 36 – vienas (Т. Н. К о р о б у ш к и н а, Курганные древности XI–XIII вв. в Белорусском Побужье, *Древнерусское государство и славяне*, Минск, 1983, с. 44, pav. 10: 6).

³¹ T. S u l i m i r s k i, Z zagadnień archeologii ..., p. 83.

³² J. E i s n e r, Počátky českého šperku, *Památky archeologické*, 1955, r. XLVI, č. 2, p. 220–223.

³³ Н. К ó ě k a - K r e n z, Bižuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu, p. 83–84, 231–232, zeměl. 33.

³⁴ Z a u s z n i c e, *Słownik starożytności słowiańskich*, Wrocław, 1982–1986, t. VII, p. 85–90.

jų klaustuko formos auskarų su vynuogių kekės karoliu rasta krikščioniškuose paminkluose Šiaurės Kaukaze ir Užkaukazėje³⁵. Vienos Gardino cerkvės kape rastas žiedinis auskaras su trimis pakabučiais, į kurio vidurinį pakabutį įvertas vynuogių kekės karolis iš stiklo ar emalio³⁶. Mes čia apžvelgėme tik kai kuriuos antsmilkinius ir auskarus, kuriuos tyrinėtojai pavadino vynuoginiais, arba su vynuogių kekės pakabučiais ar karoliais, nes iš tiesų ten pavaizduotos realistinės vynuogės arba jų kekės. Mūsų supratimu, tai ir yra svarbiausias šių papuošalų simbolis. Tačiau nesuprantama, kodėl panašius, tik stilizuotus, pakabučius arba karolius tie patys tyrinėtojai vadino įvairiausiai terminais, nors visiškai akivaizdu, kad jais buvo vaizduojama tas pat. Pavyzdžiui, šiek tiek stilizuotus vynuogių kekės pakabučius ta pati tyrinėtoja pavadina kukurūziniais³⁷. Analizuodami auskarų ir antsmilkinių simbolius iš kitų Europos kraštų, priėjome prie išvados, kad vėlyvųjų viduramžių Lietuvos kapinyuose ir kituose archeologijos paminkluose rasti įvairių tipų auskarų pakabučių karoliai bei į daugiakarolių antsmilkinių lankelius suverti karoliai – tai stilizuotos vynuogių kekės.

Vynmedžio šakelė yra vienas iš pačių ryškiausių Biblijos simbolių ir išreiškia santykius tarp Dievo ir Jo žmonių. Kristus prilyginimas vynmedžiui Naujajame Testamente remias Evangelijos pagal Joną žodžiais: „Aš esu vynmedis, o mano Tėvas vynininkas. <...> Aš esu vynmedis, o jūs šakelės. Kas pasilieka manyje ir aš jame, tas duoda daug vaisių; nuo manęs atsiskyre, jūs negalite nieko nuveikti“ (Jn 15, 1–5). Taigi Kristus sakosi esąs kaip tikrasis vynmedis, kurio gyvybingas kamienas palaiko tikinčiuosius nelyginant vynmedis savo šakeles, o tai reiškia: tik tas, kuris iš jo semiasi jėgų, gali išauginti tikrus vaisius³⁸. Pagal šią simbolio reikšmę auskarų pakabučiai simbolizuoja vynmedžio šakeles, o karoliai – vynuogių kekes. Taigi ir į antsmilkinius suverti karoliai simbolizuoja tą patį – vynuogių kekes.

³⁵ Laidojimo rūsiuose Čečėnijoje rasta vadinamųjų klaustuko formos auskarų su aiškiausiai vynuogių kekės karoliais. Jie rasti kartu su monetomis, todėl datuojami XIV a. II puse – XV a.: В. И. Марковин, Исследование памятников средневековья в высокогорной Чечне, *КСИА*, Москва, 1962, вып. 90, с. 52, pav. 10: 16. Keli tokie patys auskarai rasti Šatojaus duburio oļų kapuose. Oļų kapai datuojami XIV–XVI a.: В. И. Марковин, Пещеры – родовые усыпальницы в Шатоевской котловине (Чечня), *КСИА*, Москва, 1961, вып. 86, с. 104–105, pav. 44: 5–7. Vadinamųjų klaustuko formos auksinių ir sidabrinųjų auskarų su vynuogių kekės karoliais rasta ir Šiaurės Osetijos Aksau kapinyne moterų kapuose (Е. И. Крупнов, Северокавказская археологическая экспедиция, *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях института истории материальной культуры*, Москва, 1947, вып. XVII, с. 101, pav. 42 :2) bei Kubanės srities Zelenčiuko (Зеленчукская) bažnyčios XIII–XIV a. kapinių dviejose akmeninėse dėžėse (В. А. Кузнецов, Археологические исследования в верховьях Кубани, *КСИА*, Москва, 1963, вып. 96, с. 88, pav. 26: 12–13).

³⁶ Н. Н. Воронин, Древнее Гродно, *Материалы и исследования по археологии СССР*, Москва, 1954, № 41, с. 181, pav. 99–14; Археалогія і нумізматыка Беларусі, *Энцыклапедыя*, Мінск, 1993, с. 257, pav.

³⁷ H. K ó ĉ k a - K g e n z, Bizuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu, p. 82–83, 230–231, zemel. 32.

³⁸ G. Ferguson, *Signs and symbols in christian art*. Oxford university press, 1989, p. 39–40; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa, 1990, p. 180–183.

Baigiamosios pastabos

Sugrįžkime prie pagrindinės straipsnio problemos (vadinamųjų etninių indikatorių archeologijoje) ir klausimo, kiek patikimas V. Sedovo sukurtas vodų genties etnis indikatorius – daugiakaroliai antsmilkiniai. Iš pateiktų duomenų matyti, jog šiais papuošalais puošėsi ne tik Novgorodo žemės vodų piatinos, bet ir LDK bei kitų kraštų moterys. Vadinasi, tai nėra būdingiausias vodų moterų papuošalas ir juo labiau jų etnis indikatorius. Taigi šiuo atžvilgiu V. Sedovas neteisus. Galbūt tada

2 pav. Bulgarų kunigaikštienės Desislavos portreto fragmentas (freska Šv. Bojano cerkvėje prie Sofijos, tapyta 1259 m.) ir daugiakarolis antsmilkinis iš Gėluvos. Kunigaikštienė pasipuošusi daugiakaroliais antsmilkiniais. Reprodukcija ir nuotrauka R. Mičiūno.

priimtinas V. Sedovo teiginys, kad daugiakarolių antsmilkinių radiniai kitose vietose liudija apie vodų persikėlėlius? Tokiu atveju išeitų, jog daugelyje dabartinės Lietuvos vietų ir plačioje LDK teritorijoje bei Vokiečių ordine moterys bei mergaitės, palaidotos su šiais papuošalais, buvo vodų kilmės. Tačiau tai akivaizdi nesąmonė. Daugiakarolių antsmilkinių paplitimas didesnėje LDK dalyje, Vokiečių ordine, Livonijoje bei Novgorodo žemėje ne atspindi etninius dalykus, bet susijęs su Bizantijos imperijos kultūrine įtaka ir rodo labai intensyvius prekybinius ryšius. Pastarąjį teiginį galime pagrįsti keliais ikonografiniais pavyzdžiais. Šv. Bojano cerkvėje prie Sofijos yra bulgarų kunigaikštienės Desislavos portretas, tapytas 1259 m. Šiame portrete kunigaikštienė pasipuošusi daugiakaroliais antsmilkiniais (2 pav.)³⁹. Dar vieną ikonografinį pavyzdį galime nurodyti iš Bizantijos imperijos Tesalonikų miesto, kuris pagal svarbą ir dydį buvo antras po sostinės Konstantinopolio. Čia, Šv. Nikolajaus Orfanos cerkvės freskoje „Vestuvės Kanoje“, tapytoje XIV a. pradžioje, nuotaka taip pat pasipuošusi daugiakaroliais antsmilkiniais (3 pav.)⁴⁰. Na, turbūt niekas nepasakys, kad

3 pav. Freska „Vestuvės Kanoje“ (Šv. Nikolajaus Orfanos cerkvė Tesalonikuose, XIV a. pradžia).
Nuotaka pasipuošusi daugiakaroliais antsmilkiniais.

³⁹ Е. П. Львова, *Искусство Болгарии*, Москва, 1971, pav. 17.

⁴⁰ M. Achimastou-Potamiano, *Elliniki techni Byzantines tichografies*, Athens, 1995, p. 162, 142a.

bulgarų kunigaikštienė Desislava ar graikė nuotaka, sprendžiant iš jų galvos papuošalų, galėtų būti vodų genties moterys, atitekėjusios į Bulgariją ar net Bizantiją.

Čia nėra prasmės aptarinėti gerai žinomų Rusios kultūrinių ir konfesinių ryšių su Bulgarijos valstybe ir Bizantijos imperija, tačiau verta priminti, ypač archeologų bendruomenei, apie XIV a. II pusės – XV a. pradžios LDK ryšius su Konstantinopolio patriarchu, t. y. laikotarpi, kai mūsų valstybės teritorijoje buvo paplitę daugiakaroliai antsmilkiniai. Tiesioginius LDK ir Bizantijos ryšius aukščiausiu valstybiniu lygiu rodo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo 1371 m. laiškas, rašytas Konstantinopolio patriarchui. Laiške aptariamas Maskvos ir Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ginčas dėl Rytų bažnyčios metropolito⁴¹. 1373–1374 m. žiemą Konstantinopolio patriarchas Filotėjas į Lietuvą atsiuntė bulgarų vienuolį, savo dvaro dvasininką Kiprijoną, kuris vėliau buvo išventintas Lietuvos metropolitu. Apie tą laiką į Konstantinopolio Šv. Sofijos katedrą buvo nugabentos trijų Vilniaus kankinių relikvijos ir prasidėjo jų kanonizacijos procesas⁴². Intensyvūs ryšiai su Konstantinopolio patriarchu buvo valdant Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui. Iš Lietuvos į Konstantinopolį buvo siunčiami pasiuntiniai derėtis dėl atskiros LDK stačiatikių metropolijos bei dėl Rytų ir Vakarų Bažnyčių unijos⁴³. Be jokios abejonės, LDK palaikė plačius ryšius su Bizantija ir kitais Rytų Bažnyčios kraštais religijos, kultūros ir prekybos srityse, tačiau tie ryšiai istorijos šaltiniuose labai menkai atspindėti, todėl archeologijos duomenys, išnagrinėti konkrečiame istoriniame kontekste, bent iš dalies gali padėti šią spragą užpildyti.

Apibendrinami galime teigti, jog vadinamieji etniniai indikatoriai atsiranda darbuose tų tyrinėtojų, kurie nežino arba nenori žinoti, kas dedasi už jų tiriamo regiono ribų, o jeigu ir sužino, tai neparankius duomenis paprasčiausiai ignoruoja. Daugiakarolių antsmilkinų paplitimo analizė parodė, kad tokie moksliniai „instrumentai“ kaip etniniai indikatoriai yra atgyvenę ir nepatikimi.

Atmetę daugiakarolius antsmilkinius kaip etninį indikatorių, turime atsakyti į kitą klausimą: ar jie gali būti konfesinės orientacijos požymis? Paprasčiau sakant, ar gali tokie papuošalai nurodyti jų savininkų priklausomybę stačiatikybei, nes akivaizdu, jog jų kilmė yra bizantiška, o simbolis krikščioniškas.

1387 m. įvedant katalikybę LDK ir kuriant Vilniaus katalikų vyskupiją, Jogaila paskelbė pirmąsias privilegijas, apsaugančias ir sustiprinančias naująją religiją nuo LDK išgalėjusios ir tradicijas turinčios stačiatikybės⁴⁴. 1387 m. vasario 17 d. privilegija

⁴¹ M. R o č k a, Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai*, Vilnius, 1996, kn. 4, p. 193–204.

⁴² D. B a r o n a s, *Trys Vilniaus kankiniai: gyvenimas ir istorija (Istorinė studija ir šaltiniai)*, Vilnius: Aidai, 2000, p. 89–90.

⁴³ E. G u d a v i č i u s, *Lietuvos istorija, Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, t. I, p. 229–234.

⁴⁴ Z. I v i n s k i s, *Lietuvos istorija, Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Vilnius, 1991, p. 290–291.

buvo įsteigta Vilniaus vyskupija su bažnytine žemėvalda. Tai buvo valstybinis krikščionybės įvedimas ir visiško imuniteto suteikimas Lietuvos Katalikų Bažnyčiai⁴⁵. Labai reikšminga buvo vasario 20 d. (Pelenų dienos) privilegija, skirta apsikrikštyjusiems kariams ar bajorams, pagal kurią jie įgijo teisę laisvai ir paveldimai valdyti savo žemes bei kitas teises, tik su sąlyga, kad laikysis katalikų tikėjimo apeigų⁴⁶. Griežčiausia buvo trečioji privilegija, paskelbta vasario 22 d. Joje rašoma, kad „norėdami tą katalikų tikyba praplėsti mūsų Lietuvos ir Rusios žemėse, sutinkant ir norint mūsų brangesiems broliams kunigaikščiams ir visiems Lietuvos žemės didikams, patvarkėme, paliepėme, net pažadėjome, išsipareigojome ir, paliesdami šventybes, prisiekėme visus lietuvių tautos abiejų lyčių, kurio būtų luomo, padėties ir kilnumo, esančius mūsų Lietuvos ir Rusijos viešpatystėse, įvesti, patraukti, pašaukti, net jėga priversti, vis vien kokios sektos jie būtų, į katalikų tikėjimą ir šventą Romos bažnyčios paklusnumą“. Stiprindamas katalikybę, Jogaila uždraudė naujakrikštams tikybos požiūriu mišrias santuokas. Jeigu šie nepaklus, skelbė jis, ir „kuri nors ar kuri rusų apeigų bus sujungti su tais katalikais, priklausančiais Romos bažnyčiai, tuomet nebus išskiriami, bet kitos sektos vyras ar moteris turi tikėjimu sekti kataliką ar katalikę, esančius Romos bažnyčios paklusnume, ištikimai prie jos prisidėdami, prie ko gali būti priverčiami net kūno bausmėmis ...“⁴⁷ Gali būti, jog minėti Jogailos veiksmai, nukreipti prieš stačiatikybę, susiję ir su daugiakarolių antsmilkinių išnykimu, nes archeologijos duomenys rodo, jog jais dabartinėje Lietuvoje buvo puošiamasi vėliausiai iki XV a. I ketvirčio, o vėliau jie išnyko. Yra patikimų duomenų, jog kai kurios moterys ir mergaitės su daugiakaroliais antsmilkiniais buvo palaidotos stačiatikių kapinėse, pvz., Vilniuje prie Šv. Mikalojaus cerkvės ir Kriveikiškio (Kernavės) kapinėse. Taigi negalime atmesti tikimybės, kad tokie papuošalai rodo jų savininkų konfesinę orientaciją.

P a d ė k a. Autorius reiškia nuoširdžiausią padėką redaktorei ir vertėjai Dianai Bučiūtei, supažindinusiai su mielu ponu Sotiriu Souliočiu iš Salonikų. Taip pat nuoširdžiausiai dėkojame ponui Sotiriui Souliočiui ir knygyno „Ianos“ darbuotojams (adresas: Aristotelous g. 7, Salonikai, Graikija), kurie nuskenavo ir atsiuntė freskos „Vestuvės Kanoje“ iliustraciją.

Gauta 2001 m. vasario mėn.

⁴⁵ J. J u r g i n i s, *Lietuvos krikštas*, Vilnius, 1987, p. 160; J. O c h m a n s k i s, Privilegiuota Katalikų Bažnyčios padėtis viduramžių Lietuvoje, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 109–110; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1955, t. I, Nr. 81, p. 58.

⁴⁶ LiŠ, Nr. 80, p. 57; Z. I v i n s k i s, Krikščionybės kelias Lietuvon, *Rinktiniai raštai, Krikščionybė Lietuvoje*, Roma, 1987, t. IV, p. 33–34; J. J u r g i n i s, *Lietuvos krikštas*, p. 163–164.

⁴⁷ LiŠ, Nr. 82, p. 59; Z. I v i n s k i s, *Lietuvos istorija*, p. 290–291.

MULTI-BEAD TEMPLE RINGS: ETHNIC OR CONFESSIONAL INDICATION?

Summary

EUGENIJUS S V E T I K A S

The paper deals with the problem of the so-called ethnic indicators in archaeology, and its aim is to describe one type of head decorations – the multi-bead temple rings. In Russian literature these ornaments became a peculiar archaeological subject when Valentin Sedov declared them to be the most characteristic ethnic indicator of the Votic people (a Baltic-Finnic tribe that lives on the southern Gulf of Finland). Moreover, he stated that separate findings of the multi-bead temple rings, discovered in places other than Novgorod, showed Votic settlements there, and the finds in Novgorod itself witnessed the presence of the Votes there.

The paper argues that these ornaments were worn not only by the women of the Votic *piatina* of Novgorod but also by women of the Grand Duchy of Lithuania as well as by women in other lands. It means that these decorations cannot be considered to be exclusively Votic, and even the more so treated as an ethnic indicator.

Analyzing the symbols of earrings and temple rings that come from other European lands one comes to a conclusion that Lithuanian cemetery findings (as well as findings in other places) of the late Middle Ages, i.e., various beads of earring pendants and beaded temple rings represent stylized bunches of grapes. The branch of a vine is one of the most prominent biblical symbols and expresses the relationship between God and his people. In St John's Gospel Jesus is compared to a vine supporting those abiding in him in the same way as the branches abide in the vine.

The spread of the multi-bead temple rings in the territory of the Grand Duchy of Lithuania (Picture 1) as well as in the territories of the Teutonic Order, Livonian and Novgorod lands manifest the impact of Byzantine culture and intensive trade relationship rather than ethnic matters. The latter conclusion can be supported by the following examples. In the church of St. Boiana at Sofia there is a portrait of the Bulgarian duchess Desislava, painted in 1259. In it Desislava is shown wearing multi-bead temple rings (Picture 2). One more iconographic example can be found in Thessaloniki, the second city of the Byzantine Empire after the capital Constantinople. In the church of St. Nikolaos Orphanos there is a fresco (dated from the beginning of the fourteenth century) called *Marriage in Cana*, in which the bride is also depicted with multi-bead temple rings (Picture 3). There is no doubt that the Grand Duchy of Lithuania was closely connected with the Byzantine Empire and other Eastern countries in the fields of religion, culture and trade. Nevertheless these connections are scarcely reflected in written records, therefore archaeological findings, properly interpreted, enable the researchers to bridge this gap.

The analysis of the distribution of multi-bead temple rings show that such research concepts as 'ethnic indicators' are outdated and unreliable.

The ornaments under consideration were in use in Lithuania until the first quarter of the fifteenth century, later they disappeared. There are reliable data indicating that some girls and women were buried with multi-bead temple rings in the Orthodox cemetery at St. Nicholas church in Vilnius and in the cemetery of Kriveikiškis, Kernavė. Therefore we cannot reject the hypothesis that these ornaments might have indicated the confessional orientation of their owners.